

УДК 332.122

Т. М. Савельєва,

*канд. екон. наук,
доцент,*

В. Ю. Медвідь,

аспірант,

*Донбаська національна академія
будівництва та архітектури, м. Макіївка*

ТЕРМІНОЛОГІЧНЕ УПОРЯДКУВАННЯ ПОНЯТЬ «РЕГІОН» І «ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНУ»

Останніми роками, особливо на стику XX і XXI століть, почали посилюватися процеси регіоналізації. Мова в даному випадку йде про появу тенденцій в суспільних відносинах у масштабах окремої держави, спрямованих на вирішення економічних, соціальних і екологічних проблем під кутом зору інтересів того або іншого територіального співтовариства. Причому ці тенденції властиві практично всім країнам, і в першу чергу складаючим основу Європейського Союзу, а також, що стали незалежними на постсоціалістичному просторі. При цьому основна термінологічна ознака, що дозволяє ідентифікувати відповідні процеси на певній території, — використовується слово «регіон». Однак низка теоретичних питань щодо сутності понять «регіон» і «економічний розвиток регіону» залишаються недостатньо вивченими й потребують подальшого дослідження. У зв'язку з цим актуалізується термінологічне упорядкування понять «регіон» і «економічний розвиток регіону»!

Вивченню даній тематиці присвячено наукові публікації сучасних вчених: В. М. Василенка [1], Л. Гурієва [2], К. В. Павлова [3].

Мета статті. На базі аналізу наявного матеріалу здійснити спробу термінологічного упорядкування економічних категорій «регіон» і «економічний розвиток регіону».

У всякій науці, як показує історія наукових знань, самою важкою і складною справою виявляється надання чіткого трактування вихідних положень і понять. Досвід роботи з науковими виданнями дозволяє стверджувати, що більшості економічних термінів не властива однозначність трактування.

Так ось, вивчаючи поняття «регіон», необхідно відзначити, що до теперішнього часу серед вітчизняних і зарубіжних вчених немає єдності думок із приводу трактування його суті. Термін «регіон» от-

римує своє широке звучання в контексті виділення й уточнення окремих характеристик достатньо великих по своїх розмірах територій, таких, наприклад, як області або декілька суміжних областей (районів). Використання даного терміну дозволяє достатньо ёмно розширити сферу вживання термінологічного апарату, оскільки із суто географічного він стає поліфункціональним, таким, що вживається і в інших науках. На сьогоднішній день можна привести тлумачення терміну «регіон» як у широкому, так і вузькому сенсах. «У широкому значенні під регіоном слід розуміти певну, об'єктивно існуючу, територіальну і просторову визначеність, якій притаманні природо-кліматичні історико-демографічні ознаки, господарський устрій та тип виробничо-побутової культури. У вузькому аспекті під регіоном розуміються в межах означених територій функціональні відносини соціальних, природних, технічних комплексів, які виступають об'єктами управління і вимагають створення певних організаційних структур як об'єктів управління» [4, с. 15]. Такий діапазон розуміння регіону дозволяє розглядати його як достатньо універсальний термін, форма якого включає вельми широкий спектр властивостей, ознак і рис, за якими можна знаходити істотні відмінності між відповідними об'єктами.

Одними з таких істотних властивостей, за якими можуть розрізнятися регіони між собою, виступають розміри і структура відповідних територій. Серед фахівців, що займаються рішенням даної проблеми на регіональному рівні, існують різні тлумачення щодо того, що таке територія. Наприклад, О. Г. Гранберг вважає, що «територія — обмежена частина твердої поверхні Землі, що характеризується певною площею, географічним положенням і іншими ознаками» [5, с. 15]. У даному визначенні основна увага робиться на географічну складову. У той же час В. М. Лек-

© Т. М. Савельєва, В. Ю. Медвідь, 2009

сін і О. М. Швецов вважають, що «територія» це сукупність просторово співпадаючих частин соціального, природно-ресурсного та інших потенціалів держави, по відношенню до якої (сукупності) можна проводити відповідні регулятивні дії як з боку держави, так і з боку органів влади або самоврядування цієї території» [6, с. 25]. У цьому визначенні основна увага робиться вже на економічну складову як таку, що визначає можливості використання наявних різних потенціалів: природно-ресурсного, економічного, соціального та інших.

Дуже часто при використанні терміну «регіон» його асоціюють не тільки з територією, але ще і зі штучною системою і простором. Як приклади можна привести наступні його визначення: по-перше, як штучна система «регіон як географічне й економічне поняття можна представити системою, що взаємодіє із зовнішнім середовищем. Елементами цієї системи є природні ресурси, об'єкти народного господарства (господарсько-економічні елементи), населення (соціальний елемент); між елементами обох груп є стійкі зв'язки і відносини» [3, с. 33–34]; по-друге, як економічний простір «кожен регіон має свій внутрішній простір і зв'язки із зовнішнім простором. Найважливіші характеристики простору – щільність (чисельність населення, об'єм валового регіонального продукту, природні ресурси, основний капітал і тому подібне на одиницю площі), розміщення (показники рівномірності, диференціації, концентрації, розподілу населення й економічної діяльності), зв'язаність (інтенсивність економічних зв'язків між частинами і елементами простору, а також умови мобільності товарів, послуг, капіталу і людей, визначувані розвитком комунікаційних мереж» [7, с. 8]; і, по-третє, як своєрідний конгломерат і системи, і простору, що представляється як «складний соціально-економічний комплекс, політико-адміністративна освіта, в якій між виробничою, невиробничою й соціально-побутовою сферами, між галузями господарства, структурами регіональної й місцевої влади встановлюються певна узгодженість, взаємозалежність, взаємопов'язаність, найбільш ефективні пропорції, які сприяють повнішому використанню природних і виробничих ресурсів, трудового та наукового потенціалу; задоволенню різносторонніх потреб населення, підтримці ефективного функціонування господарського комплексу держави» [8, с. 4]. Отже, термін «регіон» у теперішній час використовується в різних іпостасях, в різних трьох основних формах: як територія, як система і як простір. Проте, домінуючою формою регіону виступає територія: як об'єкт, який реально існує незалежно від бажання і представлення людей. У той час, коли і система, і простір відрізняються наявністю великого ступеня абстрагування і в явному вигляді у природі не присутні.

Територія, як будь-який матеріальний об'єкт, схильна до впливу зовнішніх і внутрішніх чинників (умов) і може змінюватися (переміщатися, рухатися) як у часі, так і у просторі. Такі зміни відбуваються за рахунок так званого розвитку. Чому використовується деяка міра умовності щодо терміну «розвиток» стосовно території? Зрозуміло, що в буквальному розумінні слова ніяка територія не може розвиватися, оскільки розвиватися можуть лише живі організми, а також ті об'єкти, що створюються за допомогою людського розуму. Але тільки не те, що дане природою.

Прийнято вважати, що «рух – означає деяку зміну системи у просторі і в часі, виражене в кількісних і якісних характеристиках» [9, с. 17]. І хоча цей вислів більшою мірою стосується систем, проте він в однаковій мірі може бути застосовний і до території. У даному випадку розвиток території як деякого об'єкту можна розглядати як рух у просторово-часовому зрізі і поява у нього нових якостей, за якими може здійснюватися його порівняльна оцінка і визначатися новий стан. Для такого оцінювання територія використовується у поєднанні з тими об'єктами, які створюються і розташовуються на ній. Цікавою представляється думка, яка висловлена із цього приводу О. Г. Гранбергом. Він стверджує, що елементарним об'єктом простору виступає так званий локалітет, а саме, місцевість («мала територія») з якимсь одним об'єктом. «Це може бути компактний населений пункт, підприємство, комунікація і тому подібне, тобто локалітет може бути поселенським, промисловим, транспортним, рекреаційним і так далі. Поєднання локалітетів утворюють конкретні форми просторової організації господарства і розселення» [5, с. 27]. На перевірці виявляється, мова йде не про якусь збільшення в масштабах тієї або іншої території, а про появу на ній (території) нових об'єктів або виникнення нових процесів: економічних, соціальних, екологічних, культурних та ін.

Розвиток, як правило, виступає за рахунок використання як зовнішніх, так і внутрішніх чинників. При цьому жоден із видів чинників розвитку не може бути ізольованим від іншого: вони доповнюють один одного. Хоча дуже часто для характеристики розвитку регіону, коли використовуються в основному внутрішні джерела, застосовують такий термін, як самозабезпечення. Проте, як справедливо указують Н. І. Ларіна і А. А. Кисельников, «не можна розглядати ендегенний (за рахунок внутрішніх джерел – *авт.*) розвиток як самозабезпечення регіону, навпаки, воно припускає посилення конкурентних позицій на зовнішніх ринках завдяки виробництву нових для регіону товарів. Спонтанний ендегенний розвиток – унікальне, рідкісне

явище» [10, с. 21]. У чистому вигляді самозабезпечення в розвитку штучного об'єкту навряд чи можливо. З чим не можна не погодитися.

У цьому ж ряду знаходиться і практика застосування терміну «самодостатність». Дуже часто самодостатність використовується для характеристики потенційних можливостей регіону при забезпеченні тих або інших умов відтворення елементів продуктивних сил у процесі залучення їх у суспільне виробництво, тобто для характеристики відповідної території. Крім того, наприклад, цей термін застосовується також для оцінки «такого стану соціального і економічного середовища, при якому забезпечується нормативний рівень споживання населенням продуктів харчування, користування житлом, одягом, предметами повсякденного вжитку, послугами охорони здоров'я, освіти, транспорту, іншими видами послуг за рахунок ефективного використання внутрішніх ресурсів країни і регіонів» [11, с. 24]. Як видно із приведених визначень, використання термінів «самозабезпечення» і «самодостатність» є додатковими характеристиками розвитку регіонів, що дозволяють точніше представляти процеси, що відбуваються.

Проте дане визначення не повною мірою дозволяє встановлювати всі характеристики економічного розвитку території. У контексті викладеного вище можна припустити, що розвиток регіону (території) не виключає, а, навпаки, включає в собі окремі складові (дотримання законів, етапів, ознак та ін.) власне розвитку як природного феномена. Як підтвердження даному постулату можна привести точку зору фахівців Інституту регіональних досліджень НАН України, висвітлену на сторінках своєї публікації. Вони вважають, що «під розвитком регіонів слід розуміти якісне економічне зростання, основними складовими якого є прогресивні структурні зміни у виробництві, раціональні ресурсні пропорції та номенклатура продукції комбінування і якісне вдосконалення використовуваних ресурсів» [12, с. 459]. При цьому реальний техніко-економічний розвиток відбувається не за допомогою поступового вимивання застарілих технологій і впровадження нових продуктів, а шляхом чергування етапів еволюційного вдосконалення і періодів структурної перебудови економіки, в ході яких радикально нові технології заміщують старі [13, с. 224], що цілком узгоджується з попереднім твердженням. Так само, як справедливо помічає К. Астапов, спостерігається три категорії розвитку: «збільшенні масштабів продуктивних сил (економічні ресурси) – кількісний аспект; зміни у структурі та складі елементів – структурний аспект; зрушення в усереднених і індивідуальних корисностях, споживчих, якісних характеристиках окремих елементів продуктивних сил – якісний аспект. Якщо

кількісний аспект означає екстенсивний розвиток продуктивних сил, то структурний і якісний – їх вдосконалення» [там же, с. 228]. Три категорії розвитку регіону можна навести на рис. 1.

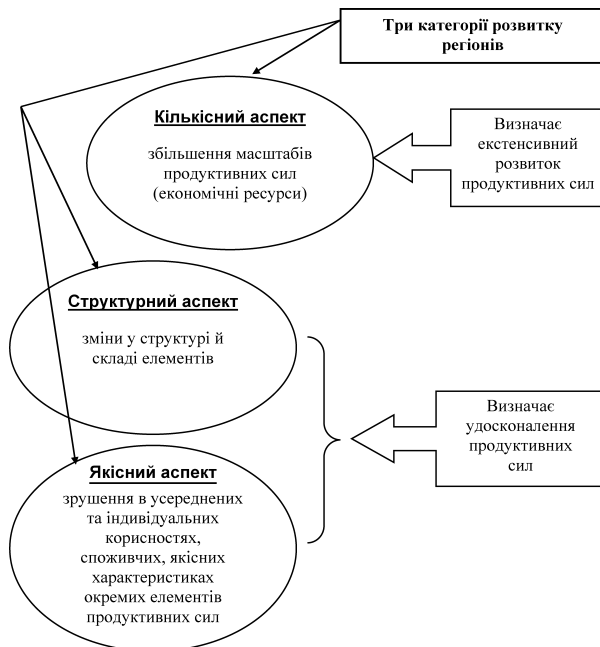

Рис. 1. Категорії розвитку регіонів

Стосовно історичних і науковедчих особливостей в окремих країнах, у термін «розвиток території» вкладається свій сенс. Якщо, наприклад, в республіках колишнього СРСР під розвитком території розуміється кількісні та якісні зміни просторового середовища (економічного простору), зв'язані зі змінами кількісних і якісних характеристик природних ресурсів, господарства (економічного потенціалу території, структурних перетворень, зростання об'ємів виробництва), населення і господарських зв'язків. Іншими словами, розвиток і освоєння території припускає насичення території об'єктами і зв'язками між ними: чим більше на певній території таких об'єктів і чим тісніше зв'язки між ними, тим більше розвиненою або освоєною представляється така територія. Тому на такій території й результати діяльності значно вищі, ніж на менш розвиненою або неосвоєною [1, с. 137–138]. В Польщі, наприклад, «поняття регіонального та місцевого розвитку найчастіше стосується просторового масштабу розвитку або дій на вказаному масштабі території, це питання зводиться не стільки до просторового облаштування, скільки до «низового» характеру динаміки розвитку» [14, с. 57]. Узагальнюючи, можна стверджувати, що під розвитком території необхідно розуміти певний приріст результатів функціонування економіки, які дозволяють забезпечувати розширене відтворення, в першу чергу, матеріальних

(основних засобів) і трудових чинників виробництва, і в другу — збільшення масштабів і тісноти економічних зв'язків, що виникають із приводу їх залучення до суспільного виробництва.

Узагальнення отриманих знань щодо термінологічного апарату, використовуваного для розкриття форми, змісту й суті розвитку територій (регіонів), дозволило виявити наявність деякого дублювання сенсу у словосполученні «розвиток регіону» й у словосполученні «регіональний розвиток». Ці терміни дуже часто використовуються як синоніми. У такому разі, наприклад, під регіональним розвитком слід розуміти будь-які, не обов'язково прогресивні зміни економічних і соціальних компонентів відповідно до НТП, зростаючий вплив міжрегіональної і міжкраїнової конкуренції, зростання значення державного управління макро- і мікроекономічними процесами [15, с. 32–33]. А з урахуванням діяльності й іманентного характеру процесу розвитку та його природно-ресурсної бази правомірно вважати, що територіальний розвиток — це діяльність із реалізації (самореалізації) потенціалу регіону [16, с. 69]. Ця ж точка зору присутня у вислові, що «регіональний розвиток — це процес спрямованого та незворотного відтворення структури еколого-соціо-економічної системи регіону, а також внутрішніх і зовнішніх взаємозв'язків її елементів, яке відбувається під впливом певних суспільних закономірностей» [17, с. 8]. Тобто основний акцент при розкритті змісту поняття «регіональний розвиток» робиться на можливих змінах основних чинників виробництва на конкретній території, які виявляються в динамічності суспільних процесів на даній території.

Отже, навряд чи можна вважати коректним, що процеси відтворення (коли мова йде про використання накопиченого економічного потенціалу на конкретній території) повинні асоціюватися з режимом функціонування (коли мова йде про необхідність забезпечення певної динаміки). За своєю суттю це абсолютно різні явища в розвитку території. Тому представляється більш обґрунтованою позиція, коли, по-перше, під розвитком території розуміється насичення її об'єктами і зв'язками, а, по-друге, під територіальним розвитком — умови забезпечення (режим) функціонування суб'єктів господарювання на даній території. Тим самим встановлюються чіткі межі використання цих термінів.

Мірою ефективного розвитку території може виступати приріст і поліпшення якості сукупного соціально-економічного потенціалу конкретної території. Вони піддаються вимірюванню через оцінки людського, природно-ресурсного, науково-технічного та інших потенціалів. Головне в організації розвитку території повинно полягати в активній роботі з суб'єктами різних форм власності, відсте-

жуванні за раціональним використанням природних ресурсів, ефективному використанні об'єктів майнового комплексу й фінансових коштів, зіставленні й порівнянні понесених власних витрат і отриманого власного доходу. Залежно від того, який характер приймає розвиток територій, можна говорити про тип цього розвитку. Складові міри ефективного розвитку території наведені на рис. 2.

Рис. 2. Складові міри ефективного розвитку території

Як і будь-який об'єктивний процес, економічний розвиток регіонів за своєю суттю відрізняється системним характером. Системність економічного розвитку регіонів може бути показана через призму виділення його структури, віддзеркалення основних властивостей, опису ознак і рис, а також відтворення відповідних величин (заходів). Так, наприклад, основними характеристиками прояву відмінностей (властивостей) в економічному розвитку регіонів стають однорідність/неоднорідність суспільного виробництва, рівномірність/нерівномірність розміщення продуктивних сил і стійкість/нестійкість господарських зв'язків на відповідних територіях. Кожна з названих характеристик може бути проілюстрована за допомогою точніших ознак, що відображають окремі стадії економічного розвитку регіонів.

На сьогоднішній день найбільш поширеним типом розвитку регіонів виступає його комплексний розвиток. Наприклад, «під комплексним розвитком регіону розуміють різнобічний, пропорційно взаємопов'язаний розвиток усіх галузей господарства території, який забезпечує швидкі темпи зростання продуктивних сил і високий рівень ефективності суспільного виробництва» [18, с. 126]. При комплексному розвитку забезпечується поступове економічне й соціальне ускладнення як внутрішньої організації суспільного виробництва, так і зовнішніх зв'язків, спрямованих на досягнення високої якості життя населення регіону, і спостерігається позитивна динаміка інтегральних показників якості життя. У цьому випадку відбувається з'єднання типу роз-

витку території з її основною формою. Тобто справляється логічний ланцюжок: тип розвитку території (комплексний розвиток) – форма розвитку території (поступальний розвиток).

Зрештою комплексний розвиток регіонів припускає розвиток виробничих і соціальних комплексів. Вказані комплекси повинні включати наступні інфраструктурні блоки: будівельний, транспортний, житлово-комунальний, освітній, культурний, рекреаційний, торговий, сервісний та ін. При цьому «господарство регіону повинне розвиватися значною мірою на базі регіональної та муніципальної власності, місцевих бюджетів, ефективного використання місцевих ресурсів тощо, утворюючи таким чином єдину економічну систему» [19, с. 635].

Уточнюючими характеристиками щодо того, що розуміти під економічним розвитком регіонів, можуть бути використані як приклади два поняття: перше, – про те, що «в цілому рівень соціально-економічного розвитку регіону має залежати від використання економічного, демографічного і природного потенціалу території. Якщо територія добре працює, то вона повинна добре жити» [20, с. 19], і друге, – про те, що «економічний розвиток регіону базується на мікро-економічних відносинах – відносинах між підприємствами, ринками товарів і послуг, засобами виробництва і виробничою та соціальною інфраструктурою» [19, с. 633]. Тобто під економічним розвитком регіону можна розуміти досягнення якісно нового рівня життя населення, що досягається за рахунок використання чинників виробництва та залучення із-за його меж додаткових ресурсів, що є в наявності (матеріальних, фінансових, інформаційних та ін.). При цьому велике значення грають існуючі чинники або умови розвитку, наявність яких виступає визначальною обставиною збереження або посилення позитивної динаміки основних суспільних процесів. Під чинниками розвитку сучасних економічних систем слід розуміти умови й передумови, які, знаходячись у тісній взаємодії, сприяють зміні існуючого порядку в часі та просторі і визначають об'єктивні можливості трансформації порядку, що склався [19, с. 20].

Висновки. Таким чином, узагальнюючи результати аналізу форми (термінів), змісту (понять) та сутності (категорій), які складають термін «економічний розвиток території» (регіону), можна констатувати, що на сьогоднішній день окремі елементи термінологічного апарату використовуються вільно (без дотримання точного смислового змісту). Ця обставина змушує проводити додатковий пошук аргументів, уточнення, що стосуються і поглиблення окремих уточнень, і поглиблення окремих характеристик такої форми подачі інформації, необхідність в яких не з'являлася б, якби ці терміни застосовувалися за призначенням.

Література

1. Василенко В. Н. Архитектура регионального экономического пространства : монография / В. Н. Василенко ; НАН Украины. Ин-т экономико-правовых исследований. – Донецк : ООО «Юго-Восток, Лтд», 2006. – 311 с.
2. Гуриева Л. Стратегия устойчивого развития региона / Гуриева Л. // Проблемы теории и практики управления. – 2007. – № 2. – С. 46–57.
3. Системный анализ экономики региона. Часть 1 : учеб. пособие. – Ижевск : Удмуртия, 1999. – 348 с.
4. Гудзь П. В. Економічні проблеми розвитку курортно-рекреаційних територій / П. В. Гудзь. – Донецьк : ІЕПД НАН України, ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2001. – 270 с.
5. Гранберг А. Г. Основы региональной экономики : учебник для вузов / А. Г. Гранберг. – 2-е изд. – М. : ГУ ВШЭ, 2001. – 495 с.
6. Лексин В. Н. Государство и регионы. Теория и практика государственного регулирования территориального развития / В. Н. Лексин, А. Н. Швецов ; 3-е изд. (стереотипное). – М. : УРСС, 2000. – 368 с.
7. Новоселов А. С. Регион как исходное понятие теории регионального воспроизводства / Новоселов А. С. // Регион: экономика и социология. – 2006. – № 3. – С. 3–14.
8. Основы региональной экономики : учеб. пособие / Бутов В. И., Игнатов В. Г., Кекетова Н. П. – М., Ростов-н/Д., 2000. – 448 с.
9. Любимцева С. В. Трансформация экономических систем / С. В. Любимцева. – М. : Экономистъ, 2003. – 443 с.
10. Ларина Н. И. Региональная политика в странах рыночной экономики : учеб. пособие / Н. И. Ларина, А. А. Кисельников / НГАЭиУ. – М. : ОАО «Изд-во «Экономика», 1998. – 172 с.
11. Методологические аспекты достижения социально-экономической самодостаточности региона : монография / Ефремов А. С., Тихонов В. Н., Попов М. И. и др. – Луганск : Изд-во ВНУ им. В. Даля, 2002. – 156 с.
12. Регіональна політика: методологія, методи, практика / НАН України. Ін-т регіональних досліджень ; редкол. : відпов. редактор академік НАН України М. І. Долішній. – Львів, 2001. – 700 с.
13. Астапов К. О концепции адаптивно-стабильного развития в современном мире / Астапов К. // Общество и экономика. – 2006. – № 7–8. – С. 221–244.
14. Борушак М. Проблеми формування стратегії розвитку туристичних регіонів : монографія / М. Борушак. – Львів : ІРД НАН України, 2006. – 288 с.
15. Скуфьна Т. Региональное развитие России в свете циклически-волновых представлений / Скуфьна Т., Баранов С. // Федерализм. – 2007. – № 1. – С. 29–48.

16. Дмитриева Т. Оценка потенциала развития муниципальных образований / Дмитриева Т., Гибеж А. // Федерализм. — 2008. — № 2. — С. 69–86.

17. Орловська Ю. В. Стратегічне управління інвестиціями в регіональний розвиток / Ю. В. Орловська. — К. : Знання України, 2006. — 336 с.

18. Павленко В. П. Концептуальні засади управління регіональним розвитком / Павленко В. П. // Продуктивні сили і регіональна економіка : зб. наук. пр. — К. : РПС НАН України, 2004. — С. 125–133.

19. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка : підручник / С. І. Дорогунцов, Т. А. Заяць, Ю. І. Пітюренко та ін. ; за заг. ред. С. І. Дорогунцова. — Вид. 2-ге, без змін. — К. : КНЕУ, 2007. — 992 с.

20. Стеченко Д. М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика : підручник / Д. М. Стеченко. — К. : Вікар, 2006. — 396 с.

Подано до редакції 03.07.2009 р.